

УДК 091«16»:027.54(477-25)НБУВ
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.5/28.208911>

Микола ПІДГОРБУНСЬКИЙ,
orcid.org/0000-0002-2678-5147
кандидат історичних наук, доцент,
доцент Науково-дослідного інституту
Київського національного університету культури і мистецтв
(Київ, Україна) nikolauspig@gmail.com

КІНОВАРНІ СТЕПЕННІ ТА ВКАЗІВНІ ПОМЕТИ В АЗБУЦІ-ПЕРЕЛІКУ XVII СТОЛІТТЯ

Проаналізовано півчу азбуку з рукописного збірника, який написаний приблизно в 40–50-х роках XVII століття. Проведений палеографічний опис дав змогу виявити характерні ознаки формування півчих азбук невменними знаками з кіноварними степенними та вказівними пометами.

Методологія дослідження включає системний аналіз, що сприяв осмисленню рукописних півчих азбук-переліків. Для окреслення часових і кількісних характеристик досліджуваного матеріалу використано статистичний та хронологічний методи.

У проаналізованій азбуці-переліку невменні знаки супроводжують кіноварні степенні та вказівні помети, які дають можливість більш точно фіксувати висоту і ритмічність мелодій, характер і спосіб виконання богослужбових піснеспівів. Палеографічний аналіз кіноварних степенних і вказівних помет дав можливість встановити дві основні групи невменних знаків. До першої групи відносяться невменні знаки, які мають степенні помети однієї звуковисотної групи. До другої групи входять невменні знаки, які включають кіноварні степенні помети з різних звуковисотних груп, і, відповідно, ці невми мають більш широкий діапазон звучання. Встановлено, з якими невменними знаками використовуються вказівні кіноварні помети, такі як «тиха», «борзая», «равно», «ударка», «качка» («кавички»), «ломка», «закидка».

Прослідковано закономірність, яка характерна для півчих азбук у другій половині XVII століття, а саме за активного використання кіноварних степенних і вказівних помет у церковних піснеспівах, значно зростає кількість різновидів стріл та крюків. Під час дослідження праць учених-медієвістів виявлено істотні розбіжності в трактуванні вказівних помет та їх способу виконання. Проведений аналіз продемонстрував необхідність дослідження інших півчих рукописів із метою зібрання максимально повної інформації про півчі азбуки XVI–XVII століття та розроблення єдиного трактування кіноварних вказівних помет.

Ключові слова: рукописний збірник, азбука-перелік, невменні знаки, кіноварні степенні та вказівні помети.

Mykola PIDHORBUSKYI,
orcid.org/0000-0002-2678-5147
Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Research Institute
of the Kyiv National University of Culture and Arts
(Kyiv, Ukraine) nikolauspig@gmail.com

REDS HIGH PITCH SOUNDANDS POINTING SIGNS IN THE ALPHABETICAL TRANSFER OF THE 16th CENTURY

The melodic alphabet from a manuscript collection, which was written around the 40s and 50s, is analyzed. XVII century. The carried out paleographic description made it possible to identify the characteristic features of the formation of the song alphabet with neumen signs with reds high pitch soundands pointing signs.

The research methodology includes system analysis, which contributed to the comprehension of handwritten singing ABC listings. To determine the temporal and quantitative characteristics of the studied material, statistical and chronological methods are used.

In the analyzed ABC enumeration, neumen signs accompany reds high pitch soundands pointing signs, which make it possible to more accurately record the height and rhythm of melodies, the nature and method of performing liturgical chants. The paleographic analysis of reds high pitch soundands signs made it possible to establish two main groups of insane characters. The first group includes neumen signs that have high pitch soundands signs of one sound-altitude group. The second group includes insane characters, including reds high pitch soundands signs from different melodic groups, and, accordingly, these neumen have a wider range of sound. It has been established with which neumen signs indicative reds pointing signs are used, such as “silent”, “greyhound”, “equal”, “punch”, “pitching” (“quotation marks”), “breaking”, “throwing”.

The regularity characteristic of the song alphabet in the second half of the 17th century, namely, with the active use of reds high pitch soundands pointing signs in church hymns, the number of varieties of arrows and hooks is significantly increased. During the study of the works of medieval scholars, significant differences were found in the interpretation of pointing signs and their method of execution. The analysis showed the need to study other song manuscripts in order to collect the most complete information about the song ABCs of the XVI–XVII centuries and to develop a unified interpretation of pointing signs.

Key words: handwritten collection, alphabet, enumeration, neumen signs, reds high pitch soundands pointing signs.

Постановка проблеми. Рукописні півчі збірники Православної церкви XVII століття мають величезне значення для дослідження музичної спадщини українського народу. У деяких із цих збірників розміщено півчі азбуки, в яких подається перелік невменних знаків та кіноварних степенних і вказівних помет, які їх супроводжують. Ці знаки і помети є цінним джерелом в дослідженні Стовпового (невменного) нотопису, який дотепер залишається нерозшифрованим.

Актуальність цієї публікації пов'язана зі зростаючою увагою до історичного минулого Української православної церкви. Нагальною потребою є ґрунтовне дослідження колекцій богослужбових півчих збірок, стан яких із кожним роком погіршується. Значна частина богослужбових півчих збірок XVI–XVII століття залишається недостатньо дослідженою, що, своєю чергою, стримує рух у плані розшифрування невменного нотопису.

Аналіз досліджень. Дослідженням рукописних півчих збірок із колекції фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського займалися О. А. Іванова та Л. А. Дубровіна. Науковці провели аналіз рукописних півчих збірок Міней, Тріодей і Октоїха. Результати своїх досліджень учені виклали у працях «Кирилична рукописна книга XVI ст. з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського» (Іванова, 2016) та «Півчі богослужбові книги у репертуарі рукописних книг XVI ст. у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського» (Іванова, Дубровіна, 2003). Головну увагу О. А. Іванова та Л. А. Дубровіна сконцентрували на загальному описі рукописів та їх змісту. Проводячи опис рукописних збірок, було встановлено приблизні роки їх написання, що певною мірою дає можливість прослідкувати хронологію створення півчих азбук.

Дослідженням рукописних півчих азбук XV–XVI століть займався М. В. Бражніков. У праці «Древнерусская теория музыки. По рукописным материалам XV–XVIII веков» учений проводить аналіз двох азбук-переліків (Бражніков, 1972). Одна з них XV століття, друга – XVI століття, що певною мірою не дає повної картини всіх збережених азбук-переліків.

Серед українських учених-теоретиків дослідженням рукописних півчих азбук-переліків займалися Ю. П. Ясиновський (Ясиновський, 2010) та М. І. Качмар (Качмар, 2018). Вони ґрунтовно дослідили півчу азбуку з Лаврівського невменного ірмологіону XVI століття.

Мета статті – проведення палеографічного аналізу півчої азбуки з рукописного збірника

XVII століття та визначення характерних особливостей кіноварних степенних та вказівних помет, які супроводжують невменні знаки.

Виклад основного матеріалу. Півчі азбуки XVII століття, які розміщено в рукописних збірниках, являють собою більш складну систему переліку невменних знаків та кіноварних степенних і вказівних помет. Фітні знаки поступово зникають із півчих азбук і формуються у так званих рукописних фітниках. Півчі азбуки XVII століття, як і більш ранні їхні варіанти, були розташовані між розділами, а саме перед або після Октоїха або Ірмологія, де найчастіше використовувався богослужбовий спів. Здебільшого у назвах невменних знаків ініціали пишуться з великої літери і виділені кіновар'ю, наступні букви, як правило, пишуться чорнилом. Написання невменних знаків відокремлюються одне від одного крапками, які проставлені чорнилом. Графічні зображення невменних знаків над словами пишуться чорнилом, а степенні та вказівні помети проставляються кіновар'ю.

Аналізуючи рукописний збірник Обіход, Октоїх та Ірмології ф. 301, № 149 л, маємо зазначити, що він написаний приблизно в 60–90-ті роки XVII століття. Загальна кількість аркушів рукопису – 208. Формат рукопису Папір 4° (195x155). Рукопис написаний півустановом, двома почерками. Зміст рукопису: Обіход простий (арк. 1–30), Октоїх без заголовку і початку (арк. 33–89 зв.), Стихири євангельські (арк. 90–97), Ірмології без початку (арк. 98–176), Розники (арк. 176–181), Обіход пісний (арк. 182–197), Азбука-перелік (арк. 201–207) (Обіход, Октоїх та Ірмології (ф. 301, № 149 л), Інститут рукопису НБУВ, Київ. б.р.-а.).

Півчу азбуку-перелік умовно можна розділити на три частини. Перша частина пронумерована слов'янським цифровим алфавітом починаючи з неповного невменного знаку «...сосложитією» і до «Двавчелну» (рис. 1). Другу частину азбуки виділено заголовком «ИМЕНА», в якому на відміну від невменних знаків ініціал написаний чорнилом, а всі наступні букви у цьому слові написані кіновар'ю (рис. 2). Третя частина півчої азбуки починається заголовком «Знамя», де більшість невменних знаків є складеними (рис. 3). У другій і третій частинах півчої азбуки відсутня кирилична цифрова нумерація. Невменні знаки у цих частинах супроводжують кіноварні степенні та вказівні помети, які відсутні в першій частині півчої азбуки.

Потрібно зазначити, що Київська Русь запозичила з Візантії не тільки православну релігію і кириличний алфавіт, розроблений візантійськими

просвітителами Кирилом (у миру Костянтином) і Мефодієм, а й цифровий алфавіт. Система запису чисел кирилицею в основних рисах схожа з грецькою системою запису чисел. При цьому числові значення букв зростали в тому ж порядку, в якому слідували літери в грецькому алфавіті, але порядок букв слов'янського алфавіту був дещо іншим. Дев'ять букв служили для позначення одиниць (від 1 до 9), дев'ять – для десятків (від 10 до 90) і дев'ять – для сотень (від 100 до 900). Щоб відрізнити літери від цифр, над літерами з числовим значенням ставився спеціальний знак – «Титло», наприклад **Ѧ** означав цифру 1. Правила запису титла змінювалися в минулому, іноді «Титло» ставилося над усім числом, іноді тільки в середині числа, а в деяких випадках, коли читач знав, що він має справу із цифрами, «Титло» не ставилося взагалі (Нігматулліна, Скуратова, 2014).

Усі ініціали невменних знаків у півчій азбуці в рукописному збірнику ф. 301, № 149 л написані кіновар'ю з елементами рослинного живопису. Початок півчої азбуки в даному рукописі втрачений, оскільки вона починається з неповного невменного знаку «...сосложитією» **ѦѦ** і наступний невменний знак йде за номером «кв» (22). Відповідно до графічного зображення, можемо стверджувати, що це «змеїца сосложитією» (рис. 1). Наступні невменні знаки першої частини азбуки, як ми вже зазначали, майже всі пронумеровані слов'янським цифровим алфавітом, окрім «Мечика осмогласного» (рис. 2).

До першої частини півчої азбуки входять такі невменні знаки:

«кв (22), Сложитіа» (сложитіє із зап'ятою) **ѦѦ**. «Сложитіа» означає рух мелодії вниз двома четвертними. Сложитіє із зап'ятою це також рух мелодії вниз, але до двох четвертних додається половина нота **♩**;

«кг (23), «Стрѣла согласна» **Ѧ**, або «Стрѣла» (проста). Маючи велику кількість різновидів, «Стрѣла» за тривалістю рівна цілій ноті;

«кд (24), Труба» **Ѧ** складається із знаку «ф» та «Стрѣли» (простої). У Збірнику Ф. 301, № 148 л. невменний знак із подібним графічним зображенням називається «Дуда» (Збірник. Ф. 301, № 148 л. Інститут рукопису НБУВ, Київ. б.р.-а.);

«ке (25), Дуда» **Ѧ**. Згідно з іншими рукописними півчими азбуками, графічне зображення цього знаку співпадає зі складеним знаком «Нѣмка», який включає знак «ф» та «Статию с запатою» (Збірник. Ф. 301, № 148 л. Інститут рукопису НБУВ, Київ. б.р.-а.);

«кс (26), Стрѣла трасострѣлна» (стріла проста з обличчям і крижом) **Ѧ**;

«кз (27), Кулизма болша» **Ѧ Ѧ Ѧ**, знак складається із «полкулизмы средней», «статии закрытой малой» і «статии простой»;

«ки (28), Кули(з)ма средна» **Ѧ Ѧ Ѧ**, знак складається із «полкулизмы средней», «с має в своєму складі такі знаки як «статіа проста с

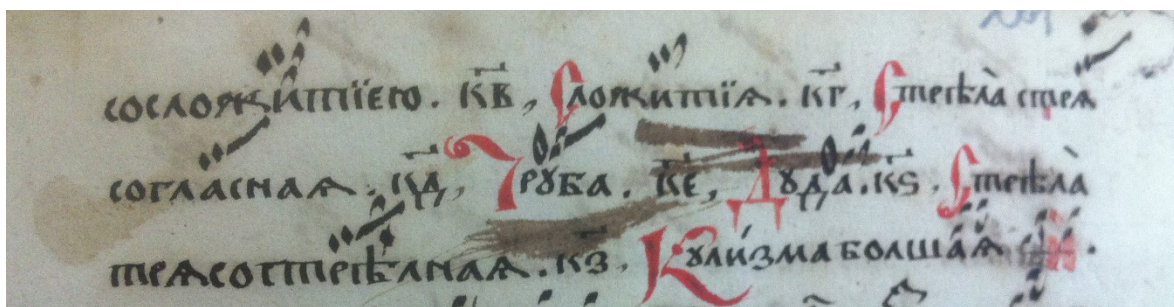

Рис. 1. Фрагмент з Азбуки-півчої

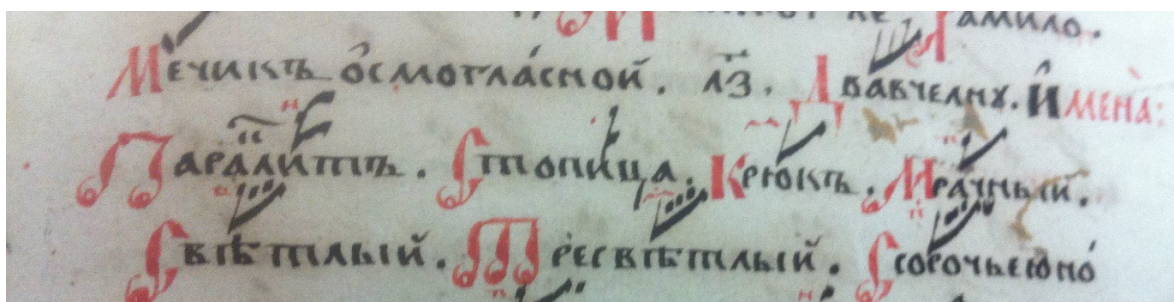

Рис. 2. Фрагмент з Азбуки-півчої

подверткою», «статия закрытаа малаа» і «статия простаа»;

«кѢ (29), По(л)кѹли(з)мы среднїа» , цей знак в інших рукописах має назву «статия простаа с подверткою»;

«л (30), Палка» вказує на рух мелодії вниз. Здебільшого знак палки використовується наприкінці піснеспіву й означає зупинку в співі або його закінчення;

«ла (31), Чашка малаа» або просто «Чашка», означає рух мелодії вниз двома четвертними;

«лв (32), Чашка по(л)наа» . Другий різновид цього знаку також означає рух мелодії вниз, але спочатку половинна нота а потім дві четвертні

«лг (33), Челюстка» означає цілу ноту. Здебільшого використовується наприкінці мелодичного звороту. Цей знак складається зі «столиці та запятої» (Качмар, 2018);

«лд (34), Мечикъ» переважно супроводжує велику кулизу і використовується наприкінці піснеспівів. У сучасній нотації має такий вигляд:

«ле (35), Хамило» складається із двох зап'ятих і чашки. Висота цього знаку залежить від гласу та висоти попереднього невменного знаку і за тривалістю, за одними даними, рівняється четверті, за іншими – цілій ноті (Николаев, 1995). Наступний звук триває цілу ноту. Мелодія може рухатися або вгору, або вниз залежно від певного піснеспіву;

«Мечикъ осмогласной» або просто «Мечикъ». Автор азбуки пропустив кириличне число «лс», що означає число 36 (рис. 2);

«лз (37), Двачелнѹ» цей знак зображений у вигляді крюка з двома рисками в середині. Прийнято вважати, що тривалість цього знаку – чотири четвертних.

У наступній частині півчої азбуки невменні знаки супроводжують кіноварні степенні (звуковисотні) та вказівні помети (або позначки). Вони виникли в результаті розвитку й ускладнення Стовпового (невменного) розспіву. У середовищі півчих виникла необхідність в уточненні співочого значення окремих невм, у зв'язку з чим у XVI столітті зароджується, а в XVII столітті остаточно формується система кіноварних помет – спеціальних знаків, що полегшують інтерпретацію невменних знаків.

Кіноварні помети у своєму становленні проходили два етапи розвитку. Перший охоплює приблизно другу половину XVI століття і характеризується вживанням помет переважно вказівних, тобто вони визначали характер виконання. Спочатку це тільки помети «т» (тихо) і «б» (борзо).

Степені помети в традиційному їх розумінні як покажчики звуковисотності були представлені лише двома своїми різновидами «н» (низько) і «в» (високо). Поступово, а саме в першій половині XVII століття, кількість вказівних помет досягла майже 30 букв і буквених поєднань. Наприклад, Г – гаркни, громко; Д – дебело, держи; Е – естество; Ж – жалостно; С – схвати, селно; З – задержи, завопи; И – из ниска; К – коловратно.

Створення степенних (звуковисотних) помет, які вказували конкретну висоту звуку, відноситься до середини XVII століття. Система помет відображена в анонімному теоретичному керівництві «Указ о подметках», де виписаний 7-ступенний знаменний звукоряд і введені помети для позначення кожного ступеня. Букви, які стали вживатися для позначення звуковисотності, – це перші літери слів, які подавалися в азбуках XVI століття для пояснення невменних знаків. Ці букви сформували і систему степенних помет, що складається із чотирьох звуковисотних груп. Перша – звуки «простого согласія»: – «гораздо низко с крыжом»; – «низко с крыжом»; (цата) «низко». Друга група – «мрачное согласіе»: – «гораздо»; – «низко»; крапка «•», або «с» – «средним гласом». Третя – «светлое согласіе»: – «мрачно повыше»; – «повыше»; – «высоко». Четверта група «тресветлое согласіе»: – «мрачно с точкой»; – «повыше с точкой».

Вказівні кіноварні помети вказували на динамічні відтінки, музичний темп і ритм, характер і спосіб виконання, мелодичні звороти (мелізми).

– – «тиха» або у вигляді риски. Ця вказівна помета вказує на більш повільне виконання невменного знаку порівняно з його звичним проспівуванням.

– – «борзая» (прискорено): вказує на більш швидке виконання невми.

– – «равно» (виконання на одній висоті).

– – «ударка» (хід на секунду вниз).

В. М. Металлов уважає, що ця помета вказує на рух мелодії вниз (Металлов, 1899). М. В. Бражніков стверджує, що ударка вказує тільки на акцент в піснеспіві (Бражніков, 1972).

– – «качка», або «кавички», – це висотні коливання в піснеспіві (хід на секунду вниз, а потім вгору).

– – «ломка» – це збільшення інтервалу між сусідніми звуками (найчастіше замість секунди хід мелодії йде на терцію, рідше – на більший інтервал).

– – «закидка», або «зевок» (хід на секунду вгору). М. В. Бражніков зазначає, що ця помета

вказує на появу додаткового звуку (вгору) наприкінці невменного знаку.

– л – «ломи» (хід на терцію вгору).

Друга частина півчої азбуки починається з невматичного знаку «Пара(к)литель» із кіноварною пометою Н (низько), яка розташована з лівого боку (рис. 2). Всі наступні невматичні знаки до «Голубчика» також мають кіноварні помети з лівого боку. Зі збільшенням степенів і вказівних кіноварних помет над невменними знаками вони розташовуються не тільки з лівого боку, а й над знаками і поза ними.

«Стопица» з кіноварною пометою у вигляді крапки «•», яка скорочено означає «с» (середнім гласом).

«Крюк» із кіноварною пометою (мрачно). Наступний невменний знак «Мрачний», в якому автор рукопису не проставив над крюком крапку, що означає мрачний (مرا), він має кіноварну помету П (повище); «Свѣтлы» (цата) відповідає висоті Н (низько). Цей знак запозичений із візантійської гами й означає грецьку букву «дзета». «Тресвѣтлы» відноситься до трисветлого согласія; «Ссорочью ношкою» це другий трисветлий знак; «Сотажкою» який має вказівні помети: ломку і «повище».

«Статіа (з)запатою» Н; «Сскрыжемъ» ТН (гораздо низко); «Проста» з кіноварною пометою «•»; «Мрачна».

«Стрѣла» П.

«Статіа свѣтла» П (високо); «Ссорочью ношкою».

Починаючи з «Голубчика» над графічним зображенням невматичних знаків зустрічаються по кілька кіноварних та вказівних помет, які вказують на характер виконання. «Голубчикъ» А •; «Тихой» А як і в попередньому знаку така ж послідовність кіноварних помет •.

«Переводка» з кіноварними пометами Н •.

«Стрѣла мрачна» Н – П, другим знаком є вказівна помета тиха у вигляді риски, яка

вказує на характер виконання; «Крыжевал»

«Скамейца» Н •; «Тиха»

П. За своїм графічним зображенням цей знак співпадає з «Крюкомъ», але має крапки низу.

Можливо, автор азбуки зробив помилку, намагаючись зобразити «Скамейцу». «Соблачкомъ»

Т П.

«Стрѣла поводна» ТН; «Свѣтла»

: П; «Тиха» (стріла світло тиха)

: П; «Громосвѣтла» П П.

«Громомрачна» П П має вказівні помети: П; «крыже(мъ)» (стріла громосвітла з крижом) П Н •; «ногою» (стріла проста з сорочою ногою) Н •.

3. «Крыжевал» (стріла мрачна з крижом і сорочою ногою) Н – П 3. «Громотресвѣтла» (з крижом) П П П.

. «Поводна» (із сорочою ногою) П Н • 3. «Свѣтла» (із сорочою ногою) П П П 3. «Громосвѣтла» (із сорочою ногою) П П П 3.

«Скрыжемъ» (стріла громомрачна з крижом і сорочою ногою) П Н •.

«Дербицы» має два невменних знаки: П П (дербица з крапкою) • П П; П П (дербица) • П П.

Заключна частина азбуки-переліку має підзаголовок «Знама» (рис. 3).

«Тристепенное горѣ» (стріла поездна) П П П П; (стріла світла з подверткою) П П П П; (стріла громомрачна з облячком) П П П П.

«Четверта же степенъ долу» П П П П (громосвітла з подверткою) П П П П (громомрачна з крижом і облячком) П Н •.

, П П П П (громотрисвітла з крижом) П П П П (громотрисвітла з подверткою) П П П П.

«Палка спо(д)вер(т)кою» П • П П (качка або кавички), чорна помета «Л» (ломи), що означає хід на терцію вгору.

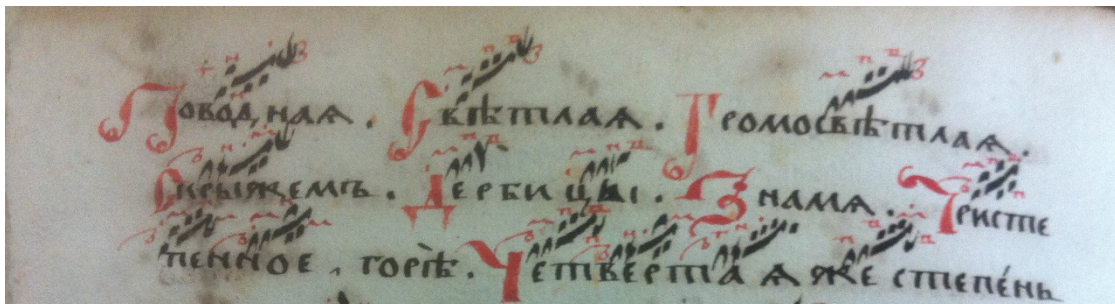

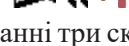

Рис. 3. Фрагмент з Азбуки-півчої

«Стопица сощчко(мь)» ; «Чашка» ; «Подчашіє» ; «Мрачноє» ; «Свѣтлоє» .

«Крюкъ скавыкою» (крюк простий з подчашієм) ; «Спо(д)чашіємъ» (крюк світлий з подчашієм) ; «Сооттяжко(ю)» ; «Сложитією» (крюк простий з оттяжкою і сложитіє) .

«Сложитіа сразською» (сложитіє, крюк світлий, сложитіє) ; «Скоро купно поетса» (крюк світлий, сложитіє) ; «Тихо» .

«Борзо оударетса» . Останні три складені невменні знаки мають однакове графічне зображення, а звуковисотні відмінності позначені кіноварними пометами.

«Сложитіа» ; «Тихаа» ; «Борзаа» ; «Оударетсаа» .

«Статіи закря» ; «Сооблачками» .

«Двавчелну» ; «Змейца» (змеїца зі статією) .

«Воздернутаа» (палка воздернута) .

«Сложитіа счашкою» (сложитіє з подверткою або з чашкою і зап'ятою) ; «Крюк сосложитіє(мь) испо(д)верткою» (крюк світлий і сложитіє з подверткою) .

Наприкінці півчої азбуки подається пояснення: «Описаніє знамени премѣнна, что измѣнаетса погласомъ. вра(з)личны(х) попѣвка(х), исокровенное различны(х) лица(х). Таже вовсако(мь) пѣнїи обрѣтаемы(х), и(з) гасненїа ради желающи(х) оучитиса. ипознати тонкость, имѣру, ивсакую дробь. І лица тайно сокровенны знаменъ, ифиты исо зкодами, исовсею полною помѣтою...».

Аналіз кіноварних степенних помет дав можливість виявити дві основні групи невменних знаків. До першої групи відносяться невменні знаки, які мають степенні помети однієї звуковисотної групи. У даній півчій азбуці: три невменних знаки мають степенні помети «простого согласія»; чотирнадцять – «мрачного согласія»; дванадцять – «светлого согласія» і три невменних знаки мають степенні помети «тресветлого согласія».

До другої групи входять невменні знаки, які включають кіноварні степенні помети з різних звуковисотних груп і, відповідно, мають більш широкий діапазон звучання. Ця група є більш

чисельною, до неї відноситься тридцять два невменних знака.

Проаналізувавши використання вказівних кіноварних помет, можемо зазначити, що «тиха» проставляється за двох невменних складених знаків: крюк світлий із подчашієм та «Борзо оударетса», в якому двічі використовується крюк світлий і «сложитіє», а також за трьох «Стрѣлах»: мрачній, простий із сорочою ногою, та мрачній із крижом і сорочою ногою.

Вказівна помета «борзая» застосовується тільки за складених «Стрѣл», які мають «криж», «подвертку» і «облачко» – «Громомрачнаа», «крыже(мь)», «Громотресвѣтлаа», «Скрыжемъ», «Трестепенное горь», «Четвертаа же степень долу».

«Ударка» використовується в складених знаках, в які входять крюк світлий і «сложитіє» – «Скоро купно поетса», «Борзо оударетса», «Сложитіа».

Кіноварна вказівна помета «равно» в даній азбуці зустрічається тільки з невменними знаками – «Статіи закрытыа», «Сооблачками».

«Ломка» використовується з такими крюками, як «Сооттяжкою», «Сооттяжко(ю)», «Тихо». В. М. Металлов зазначає, що «ломка», як правило, ставиться при «крюках», «переводках», «голубчику борзом», «чашке» та ін. (Металлов, 1899).

«Закидка» («зевок») присутня в складених стрілах, які мають у своєму складі «сорочу ногу» – «ногою», «Крыжеваа», «Свѣтлаа», «Громосвѣтлаа». Помета «закидка» найчастіше застосовується разом із додатковим знаком «сороча нога», який має подібну властивість. Ці знаки вживаються переважно при «статіях» і «стрілах».

Вказівна помета «качка» (кавички) використовується в складених знаках, які мають крюк і «сложитіє», – «Крюк сосложитіє(мь) испо(д)верткою», «Скоро купно поетса»; за двох різновидів «Палки» – «Палка спо(д)вер(т)кою», «Воздернутаа» та невменному знаку «Двавчелну». В. М. Металлов зазначає, що «качка» також ставиться при «стреле громной», «полукулизме» та ін. (Металлов, 1899).

Висновки. Палеографічний аналіз азбуки з рукописного збірника «Обіход, Октоїх та Ірмологій» ф. 301, № 149 л дав можливість виявити певні закономірності, знайти спільні риси та відмінності з іншими півчими азбуками. Розглянувши півчі азбуки з рукописних збірок, можемо зазначити, що в другій половині XVII століття за поширення кіноварних степенних і вказівних помет зростає кількість різновидів стріл та крюків у Стовповому нотописі. Так, у другій і третій частинах проаналізованої азбуки нараховується різновидів стріл –

17, крюків – 14. У значно меншій кількості зростають різновиди «сложитій», «статій» та знаків «Палка» і «Двавчелну».

Аналіз кіноварних степенних помет дав можливість визначити дві основні групи невменних знаків. До першої групи відносяться невменні знаки, які мають степенні помети однієї звуковисотної групи. До другої групи входять невменні знаки, які включають кіноварні степенні помети з різних звуковисотних груп. і, відповідно, ці невми мають більш широкий діапазон звучання. Проаналізувавши півчу азбуку встановлено, з якими

невменними знаками використовуються вказівні кіноварні помети, такі як «тиха», «борзая», «равно», «ударка», «качка» («кавички»), «ломка», «закидка».

Виявлено істотні розбіжності в трактуванні вказівних помет та їх способу виконання серед учених-медієвістів. Проведений аналіз ще раз продемонстрував необхідність дослідження інших півчих рукописів із метою зібрання максимально повної інформації про півчі азбуки XVI–XVII століття та розроблення єдиного трактування кіноварних вказівних помет.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бражников М. В. Древнерусская теория музыки. По рукописным материалам XV–XVIII веков. Москва : Музыка, 1972. 422 с.
2. Збірник (Ф. 301, № 148 л). Інститут рукопису НБУВ. Київ : б.р.-а.
3. Іванова О. А. Кирилична рукописна книга XVI століття з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Історико-кодікологічне дослідження. Альбом філіграней. Київ : НБУВ, 2016. 256 с.
4. Іванова О. А., Дубровіна Л. А. Півчі богослужбові книги у репертуарі рукописних книг XVI століття у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. *Рукописна та книжкова спадщина України*. Київ, 2003. Вип. 8. С. 71–79.
5. Качмар М. І. Азбука кулізьяного ірмологіюну XVI ст. *Українська музика*. 2018 Вип. 1(27). С. 115–119. URL : file:///C:/Users/User/Downloads/Ukrmuzyka_2018_1_17.pdf (дата звернення: 14.02.2020).
6. Металлов В. М. Азбука крюкового пения. Опыт систематического руководства к чтению крюковой семиографии песнопений знаменного роспева, периода киноварных помет. Москва : Синод. типография, 1899. 130 с.
7. Нигматуллина Л. М., Скуратова А. А. История создания славянской системы письма. *Молодой ученый*. 2014. № 17. С. 606–613. URL : <https://moluch.ru/archive/76/13102/> (дата обращения: 16.03.2020).
8. Обіход, Октоїх та Ірмологій (ф. 301, № 149 л) / Інститут рукопису НБУВ. Київ : б.р.-а.
9. Ясіновський Ю. П. Українські та білоруські кулізьяні пам'ятки XVI століття. *Καλοφωνία*, 5. Львів, 2010. С. 341–342.

REFERENCES

1. Brazhnikov M.V. (1972). Drevnerusskaja teorija muzyki. Po rukopisnym materialam XV-XVIII vekov [Old Russian theory of music. Based on handwritten materials of the XV-XVIII centuries]. Moscow: Music. 422 p. [in Russian].
2. Zbirnyk (bg-a). [Collection]. (F. 301, No. 148 l). Institute of Manuscript NBUU, Kyiv [in Ukrainian].
3. Ivanova O.A. (2016). Kyrylychna rukopysna knyha XVI stolittia z fondiv Instytutu rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V.I. Vernadskoho. Istoryko-kodykologichne doslidzhennia. Albom filihranei [Cyrillic manuscript book of the 16th century from the holdings of the Institute of Manuscripts of the VI National Library of Ukraine Vernadsky. Historical and codicological study. Filigree Album]. Kyiv: NBUV. 256 p. [in Ukrainian].
4. Ivanova O.A., Dubrovina L.A. (2003). Pivchi bohoshluzhbovi knyhy u repertuari rukopysnykh knyh XVI stolittia u fondakh Instytutu rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho. Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrainy [Singers liturgical books in the repertoire of 16th-century manuscripts in the holdings of the Vernadsky National Library of Ukraine Manuscripts. Manuscript and book heritage of Ukraine]. Kyiv. Vol. 8, P. 71-79 [in Ukrainian].
5. Kachmar M.I. (2018). Azbuka kulizmianoho irmolohionu XVI st. Ukrainska muzyka [The alphabet of the kulmismal irmologist of the 16th c. Ukrainian Music]. Issue 1 (27), pp. 115-119 URL: file:///C:/Users/User/Downloads/Ukrmuzyka_2018_1_17.pdf (Accessed 02/14/2020) [in Ukrainian].
6. Metallov V.M. (1899). Azbuka krjukovogo penija. Opyt sistematicheskogo rukovodstva k chteniju krjukovoj semiografii pesnopenij znamennoogo rospeva, perioda kinovarnyh pomet [The alphabet of hook singing. The experience of a systematic guide to reading the hook semiography of chants of the znamenny chant, the period of cinnabar litters]. Moscow: Synod. printing house. 130 p. [in Russian].
7. Nigmatullina L.M., Skuratova A.A. (2014) Istoriya sozdaniya slavyanskoj sistemy pis'ma [History of creation of the Slavic system of letter]. Young scientist. №17. P. 606-613. URL <https://moluch.ru/archive/76/13102/> (Accessed 16/03/2020) [in Russian].
8. Obixod, Oktoyix ta Irmologij (bg-a). [Obihod, Oktoyih ta Irmologiy]. (F. 301, No 149 l) Institute of Manuscript NBUU, Kyiv [in Ukrainian].
9. YasInovskiy Yu.P. (2010) UkraYinskI ta bIloruskI kulizmianI pam'yatki XVI stolIttya [Ukrainian and Belarusian kulizmiani monuments of the XVI century]. *Καλοφωνία*, 5. Lviv, P. 341-342 [in Ukrainian].